

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ines Novak

Manipulacija množice skozi politični govor

Primer: Adolf Hitler

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ines Novak

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Manipulacija množice skozi politični govor

Primer: Adolf Hitler

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Manipulacija množice skozi politični govor – Primer: Adolf Hitler

V diplomskem delu predstavljam Adolfa Hitlerja kot spretnega govornika množic. V prvem delu predstavljam značilnosti množice in posameznikov v njih. Pri tem si pomagam z razlagami Freuda, LeBona in Adorna. Osrednji del je namenjen Hitlerju, kjer predstavljam njega kot osebnost in politika. V poglavju o propagandi se osredotočam predvsem na značilnosti nacistične propagande in njenemu doprinosu k manipulaciji z množico. Politični govori so bili del nacistične propagande in bi brez nje le težko bili uspešni. V poglavju o retoriki se osredotočam na politično retoriko. Posebej predstavim nacistično retoriko, ki se je sicer delno držala pravil klasične retorike, vendar je dodala svoja pravila. Analiza Hitlerjevih govorov pokaže, da je uporabljal retorična vprašanja, sam-predstave, predstave nasprotnika in apel na poslušalca. Govoril je agresivno in militantno, brez empatije. V zaključku ugotavljam, da je bil Hitler uspešen govorec, ker je posebej avtoritarnega očeta, kateremu se je množica takoj podredila, ker je trkal na čustva množice, vsebina govora pa je bila sekundarnega pomena.

Ključne besede: množica, manipulacija, Adolf Hitler, politična retorika, propaganda

Manipulation of the crowd with political rhetorics – Example: Adolf Hitler

In this paper, I represent Adolf Hitler as a skilled speaker to the crowds. In the first part of the paper, the characteristics of a crowd and individuals in it are represented, whereat theories of Freud, LeBon and Adorn are mentioned. The main part of the paper deals with Hitler as a personality and a politician. In the chapter about propaganda, I focus mainly on the characteristics of the Nazi propaganda and its contribution to the manipulation of the crowds. Political speeches were a part of the Nazi propaganda and without them, their success would be limited. In the chapter about rhetorics, I focus on the political rhetoric. The Nazi rhetoric is introduced, which partly followed the rules of the classical rhetoric, however, the Nazis also added some additional rules. The analysis of Hitler's speeches indicates that he used a lot of rhetorical questions, self-representations, representations of the opponents and an appeal to the listener. He spoke aggressively and militant, without any empathy. I conclude that Hitler was a successful speaker due to his personification of an authoritative father, to which the crowd instantly subordinated, as he rested on the people's feelings. The content, however, was of secondary importance.

Key words: crowd, manipulation, Adolf Hitler, Political rhetorics, propaganda

Kazalo

1 Uvod.....	5
2 Množica.....	7
2.1 Freud in LeBon o množici.....	8
2.2 Vodja, zaljubljenost in hipnoza.....	10
2.3 Avtoritarna osebnost.....	12
3 Adolf Hitler – od pivskega diskurza do totalitarne države.....	14
3.1 Osebnostne lastnosti.....	14
3.2 Hitler kot politična osebnost.....	15
3.2.1 Uvedba totalitarizma.....	17
4 Propaganda.....	18
4.1 Nacistična propaganda.....	18
5 Retorika.....	22
5.2 Retorična veščina.....	23
5.3 Nacistična retorika.....	24
6 Analiza Hitlerjevih govorov.....	25
7 Zaključek.....	30
8 Literatura.....	32

1 Uvod

Besed, s katerimi bi lahko opisala Adolfa Hitlerja in njegova dejanja, pred in med drugo svetovno vojno, je veliko: tiran, diktator, morilec, zlobnež, hudič, zver, človek brez vesti, govorec množic, itd. Njegova dejanja (in dejanja njegovih sodelavcev) so pustila velik madež v zgodovini človeštva. Hitler je bil v nacistični Nemčiji oboževan, okrog njegove osebe se je izoblikoval »mit o Führerju«, ki je temeljil na lažeh in zavajanju množic. Bil je nedvomno spreten manipulator množic. Manipulacija oziroma preračunljivo dejanje je bilo njegova večšina, kako drugače, če ne z manipulacijo, si lahko razlagamo navdušene odzive množice na njegove govore. Ko je Hitler prišel na oder, se je začela prava histerija, ženske so mu mahale, skakale in se zadovoljno smehljale, moški so ponosno dvigovali desnico in čakali, da bo spregovoril. Ko je začel govoriti, so iz njegovih ust prihajale grožnje, obsodbe in zmerljivke, uperjene proti Židom, liberalcem, komunistom, boljševikom, intelektualcem in še komu. Množica je bila navdušena, ko ji je pihal na dušo in ji obljubljal vse mogoče, pa čeprav nič dokončnega ali celo oprijemljivega (dal jim je le majhno blaginjo). Ob pogledu videoposnetkov in propagandnega materiala me obide začudenje in se pojavi vprašanje, kako je mogoče, da je tak nesimpatičen, grob, agresiven moški lahko tako usodno vplival na množico, da ga je ta izvolila in ga podpirala pri pregonu drugače mislečih. V diplomskem delu tako izhajam iz dveh hipotez: *Adolf Hitler je bil zelo spreten in krut manipulator množice. Polaščal se je agresivne propagande in politične retorike, da bi dosegel svoje cilje.*

Delo je pomembno zato, ker pokaže, kako lahko posameznik vpliva na množico, pozitivno ali, v mojem primeru, negativno. Kako se lahko zlonamerna ideja v določenem času (npr. v družbeni krizi) in ob večinski podpori ljudstva sprevrže v realnost in ob tem sproži val gorja. Uspešen govornik mora biti seznanjen s psihologijo množice, da ljudstvo ali množica sprejme njegovo idejo in ga podpre na odru. Posameznik se v množici namreč obnaša drugače, kot če bi bil sam. Ker družbo v zadnjih časih pestijo ekonomske in druge krize in ker v vsaki družbi obstajajo posamezniki ali skupine z radikalnimi idejami, je pomembno, da se ozremo v preteklost in vidimo, kaj se je dogajalo takrat in kakšne so bile posledice teh dogodkov. Diplomsko delo omogoča vpogled v dogajanje pred in med drugo svetovno vojno na področju propagande in javnega govorništva. Na tem mestu velja omeniti, da je bilo dogajanje pred in med vojno zelo kompleksno in je splet različnih okoliščin pripeljal do prevlade nacistov, moje delo pa dopušča samo majhen vpogled v celotno dogajanje. Ko navajam, da je imel Hitler podporo ljudstva, moram dodati, da so obstajali tudi nasprotniki režima in da niso bili vsi

Nemci navdušeni nas nacizmom, a je ta zgodba poglavje zase in istočasno odpira še dodatne zgodbe.

Naloga je sestavljena iz petih tematski sklopov, vsi pa se navezujejo na osrednjo tematiko naloge – Adolf Hitler in manipulacija množice skozi politični govor. V poglavju o množici skušam ugotoviti, zakaj se je množica pustila prepričati, pomagam pa si s Pečjakom, Freudom, LeBonom in Adornom. Sledi poglavje o Adolfu Hitlerju, katerega namen je predstavitev le-tega kot osebnost in kot politika ter na podlagi te predstavitve ugotavljati kako so njegove osebne lastnosti vplivale na njegov nastop pred množicami. Nacistična propaganda je bila obsežna in učinkovita, saj je zajemala vsa področja človekovega življenja, praktično se ji nobeden posameznik ni mogel izogniti. Del propagande je bila retorika, zato bom v naslednjem poglavju predstavila retoriko kot veščino in značilnosti Hitlerjeve retorike. V poglavju analiza bom predstavila retorične značilnosti Hitlerjevih govorov in jih podkrepila z razlagami in citati iz njegovih govorov. V zaključku bom predstavila ugotovitve in refleksijo.

Uporabila bom dve metodi, in sicer komparativno analizo virov, kjer bom pregledala izdelke avtorjev, ki so se ukvarjali s tematiko množice, nacizma, retorike in političnih govorov. Pomagala si bomo tudi z metodo študija primera, kjer si bom ogledala posnetke Hitlerjevih govorov in zapise le-teh. Pri ogledu bom pozorna na ozadje govorov, množico, gestikulacijo govorcev, glas in spremembe v glasu govorcev ter na samo vsebino govorov.

2 Množica

Ko pomislimo na besedo množica, si predstavljamo skupino ljudi, ki se je zbrala na določenem mestu z določenim razlogom. Če želim spoznati Hitlerjev vpliv na množico, ki je bil nedvomno velik in zastrašujoč, je potrebno najprej definirati in opredeliti besedo množica, predstaviti njene lastnosti in lastnosti posameznika v njej. Zanimala me bo predvsem množica, ki je poslušala Hitlerjeve govore, zato bom napisano ponazorila še s primeri, ki so značilni za »Hitlerjevo« množico. Za besedo *množica* lahko v slovenščini in drugih jezikih najdemo veliko sopomenk (gruča, truma), večina ima negativen pomen, med drugim tudi zaradi dogajanja v času druge svetovne vojne, ko je množica vzhičeno spremljala Hitlerja in mu aplavdirala. Definicija množice po Pečjaku (1994, 12) se glasi: »množica je velika skupina ljudi, ki jo označujejo nizka organizacija, močna čustva, velika aktivnost in velika spontanost«.

Za psihološko množico je značilno, da ima šibko organizacijo, saj večina nima individualnih vlog – imajo samo vodjo, on je namreč tisti, ki ima v rokah vse niti. Poleg vodje igrajo pomembno vlogo tudi jedrne skupine¹, njihova naloga je, da prevzamejo pobudo in dajejo zgled ostalim udeležencem. Temeljna značilnost množice so močna čustva, med katerimi so najbolj pogosta: vznemirjenje (ob pričakovanju sprememb ali prihodu govorca na oder), navdušenje (nad govorcem in povedanim), jeza (zaradi slabega družbenega stanja), strast (oboževanje voditelja). Komunikacija v množici je predvsem neverbalna, izjema so gesla, parole in kriki, ki jih vzklikajo udeleženci. Voditelji imajo glavno besedo in vplivajo na to, da razna čustva pridejo na plano. Značilen je pojav nebesednih izrazov, kot so mimika, kretnje, nenadni gibi, ki podkrepijo povedano in druge aktivnosti, ki se pojavijo spontano in nehotno (Pečjak 1994, 8–10).

O poenotenju ljudi v množici, izgubi individualnosti oziroma razosebljanju govorijo skorajda vsi avtorji. Večinoma jo razlagajo s pritiskom množice na posameznika, Scipio Sighele pa je pisal o človekovemu samonadzoru, ki v množici odpove. Freud je pisal o človekovem cenzorju, ki ga je kasneje imenoval *jaz* in ki v množici odpove. Sighele je menil, da v takem stanju prodrejo na plan nagoni, zlasti agresivni. Ziller vidi razlog razosebljanja v izogibanju

¹ Pri nacistih so to bili Hitlerjevi ožji sodelavci in enoti SS in SA ter tajna državna policija Gestapo.

kazni. V vsakdanjem življenju je namreč posameznik odgovoren za svoja dejanja, zato ne sme početi vsega, kar bi ga mikalo, ko pa stopi v množico, ta odgovornost izgine. K razosebljanju posameznikov spodbujajo napisi in gesla, ki poudarjajo enotnost² in ki ob ponavljanju stopnjujejo napetost in čustveno vznemirjanje. K temu prispevajo razni ceremoniali (skrbno pripravljene koreografije prihoda govorca in sodelavcev, predstavnikov stranke), geste (npr. dvigovanje desnice v pozdrav Führerju). Razosebljanje, nošenje enakih ali podobnih oblek in uniform povečajo občutek enotnosti³ (Pečjak 1994, 46–7). Napisano lahko ilustriramo z nacistično idejo o *Volksgemeinschaft*, torej o skupnosti ljudi, kjer je dobrobit skupnosti bolj pomembna kot dobrobit posameznika. Za množico kot tako je torej značilna močna čustvenost in občutek enotnosti, ki ga dosežejo z različnimi skrbno načrtovanimi prijemi, ki nacistom niso bili tuji.

2.1 Freud in LeBon o množici

Množična psihologija obravnava posameznega človeka kot člana plemena, ljudstva, kaste, institucije ali kot sestavni del gruče ljudi, ki se v nekem določenem času ali prostoru in v določen namen organizirajo v množico. Te pojave, ki se kažejo v posebnih pogojih, moramo obravnavati kot izraz posebnega gona, imenovanega socialni gon, ki v drugačnih okoliščinah ne pride do izraza (Freud 2007, 253–4).

LeBon v svojem delu *Psihologija množice* trdi, da množica odločilno vpliva na duševno zdravje posameznika. Zanimivost psihološke množice je ta, da je popolnoma vseeno, kakšni so posamezniki, ki jo sestavljajo, namreč brž ko se preoblikujejo v množico, dobijo t.i. kolektivno dušo, zaradi katere čutijo, mislijo in delujejo povsem drugače kot bi čutili, mislili in delovali vsak zase. Če so posamezniki v množici povezani v enoto, mora pač obstajati nekaj, kar jih med seboj povezuje⁴ (Freud 2007, 255–6). LeBon je menil, da lahko množica vsakogar pripravi, da sodeluje v krutosti (Pečjak 1994, 48), zato ne preseneča, da se množica, ki je poslušala Hitlerjeve govore, ni uprla proti nasilju nacistov nad Židi, ki je bilo jasno izraženo. Nezavedni fenomeni igrajo pomembno vlogo tudi v intelektualnih funkcijah, zato

² Lep primer tega je nacistična parola: Ein Reich, Ein Volk, Ein Führer.

³ Za Nemčijo je bila v času nacizma značilna uniformiranost ljudi in nošenje rjave srajce.

⁴ V našem primeru bi to lahko bila »ljubezen do Führerja« in ideologija nacizma, ki pa je podana in vsiljena skozi propagando in politične govore nacistov.

človekovo zavestno duhovno življenje predstavlja zgolj nezaten del ob nezavednem duševnem življenju. Zavestna dejanja izhajajo iz dednega substrata, ki so ga v največji meri ustvarili dedni vplivi. Freud ugotavlja, da je večina naših vsakdanjih dejanj le učinek skritih motivov, ki nam uhajajo. Za množico je značilno, da se poruši oziroma oslabi psihični zgornji ustroj, ki se pri posameznikih razvija različno, razkrije pa se nezavedni temelj, ki je pri vseh ljudeh podoben in tako se ustvari povprečni značaj posameznikov v množici (Freud 2007, 256–7).

LeBon išče vzrok za pojav novih lastnosti pri posamezniku v množici, v treh momentih. Posameznik se v množici zaradi njene številčnosti počuti *močnega* (samozavestnega) ta občutek mu omogoča, da se prepušča gonom, ki bi jih sam nujno moral brzdati. Občutek anonimnosti in neodgovornosti v množici prevlada in tako občutek odgovornosti, ki po navadi zadržuje posameznika pri njegovih dejanjih, izgine. Freud zaključuje, da se posameznik v množici znajde v okoliščinah, ki mu dopuščajo, da odvrže potlačitev nezavednih gonov. Te nove lastnosti, ki so le navidezno nove, so odraz nezavednega in vsebujejo zasnovo vsega zla človeške duše. Razumljivo in zaskrbljujoče obenem je, da v takih okoliščinah vest ali občutek odgovornosti izgineta. *Okuženje* je značilnost posameznikov v množici, ki jo lahko vidimo, vendar jo le težko razložimo. Okuženje pomeni, da je vsako dejanje nalezljivo do te mere, da posameznik žrtvuje svoj osebni interes interesom skupine, kar je popolnoma v nasprotju s človekovo naravo in se pojavlja le, ko je človek del množice. Okuženje se nanaša na vzajemno učinkovanje posameznih članov množice. *Sugestibilnost* (temelji na erotičnih vezeh) je tretja značilnost posameznikov v množici, to so posebne lastnosti, ki jih posameznik pridobi v množici in ki so popolnoma drugačne od lastnosti, ki jih ima kot izoliran individuum. Ko je posameznik dlje časa v množici, se znajde v posebnem stanju, podobnem fascinaciji, ki ga pod vplivom hipnotizerja zajame. Zavestna osebnost povsem izgine, volje in razpoznavne zmožnosti ni več, vsa občutja so povezana z željami hipnotizerja, posledično se hipnotiziranec ne zaveda svojih dejanj⁵. Posameznik, ki pripada organizirani množici, se spusti na lestvi civilizacije za več stopenj navzdol, torej prej izobražen posameznik po LeBonu v množici (lahko) postane barbar (Freud 2007, 256–8). »Glavne značilnosti posameznika v množici so torej: slabitev zavestne osebnosti, prevlada nezavedne osebnosti, orientacija občutij in misli v isto smer zaradi sugestije in okuženja, nagnjenje k takojšnjemu

⁵ Množica v takem stanju je lahko zelo nevarna, saj je dovzetna za vse, kar ji hipnotiziranec/vodja pove.

uresničevanju sugeriranih idej. Posameznik ni več on sam, postal je brezvoljni avtomat« (LeBon v Freud 2007, 258).

LeBon je množici pripisoval množično dušo, ki se ujema z duševnim življenjem primitivcev in otrok. Torej ima posameznik v množici značilnosti otrok in primitivcev. Je impulziven, spremenljiv in razdražljiv, vodi ga skoraj izključno nezavedno. Impulzi, ki jim je množica poslušna, so odvisni od okoliščin, v katerih se množica znajde (pozitivne ali negativne). Množica je izredno dovzetna za vplive, lahkoverna in nekritična. Občutja množice so lahko preprosta in zelo zanesenjaška, neverjetno za njo sploh ne obstaja, tako se lahko poda do skrajnosti, samo klica antipatije se lahko prelevi v divje sovraštvo⁶. Kdor hoče učinkovati na množico, ne potrebuje logičnega odmerjanja argumentov, mora dajati močne poudarke, pretiravati in ponavljati eno in isto. Ker množica ne pozna dvomov o resničnem in lažnem in se hkrati zaveda svoje velike moči, je netolerantna in slepo zaupa avtoriteti. Množica čuti izjemno strahospoštovanje do tradicije⁷ (LeBon v Freud 2007, 259–61). »Od svojih junakov zahteva, da so močni, celo nasilni. Hoče biti obvladovana in zatirana, hoče se bati svojega gospodarja« (LeBon v Freud 2007, 261).

2.2 Vodja, zaljubljenost in hipnoza

Freud trdi, da množica resnično podlega magični moči besed, ki lahko imajo brezmejni vpliv na posameznika. Nikoli ne želi resnice, terja iluzije, ki se jim ne more odreči. LeBon meni, da se število živih bitij, brž ko se zbere, instinktivno podvrže avtoriteti. Pravi, da je množica vodljiva čreda, ki ne more živeti brez svojega gospodarja. Takoj ko se pojavi neka avtoriteta, se mu množica instinktivno podredi, ker je željna ubogati. Na drugi strani pa je za vodjo/avtoriteto značilno, da ga mora fascinirati močno verovanje, da lahko vzbudi verovanje v množici. Mora imeti močno, navdušujočo voljo, ki jo zanj predpostavlja brezvoljna množica. Vodja sam mora fanatično verovati v neko idejo, kajti šele takrat se mu bo množica popolnoma podredila (Freud 2007, 262–3).

⁶ Nacisti so poudarjali sovraštvo do Židov in jih predstavljali kot živali in poglavitne krivce za vse, kar je bilo negativnega v njihovi družbi, zato ni čudno, da jih je množica sovražila.

⁷ Nacisti so se sklicevali na tradicijo.

Freud za pojasnitev množične psihologije uporablja pojem *libido*. Libido je izraz, ki se uporablja v nauku o afektivnosti⁸. Za množično dušo so pomembni ljubezenski odnosi. Mišljena je tista ljubezen, katere cilj je spolna združitev in stremjenja po ljubezni do sebe, bližnjemu, predanost h konkretnim predmetom in abstraktnim idejam. Ti ljubezenski odnosi so izraz tistih gonskih vzgibov, ki med spolom težijo k spolni združitvi, v drugih odnosih pa so od seksualnega cilja odrinjeni ali pri njegovi izpolnitvi zadržani, obdržijo pa še zmeraj dovolj prvotnega bistva, da ostaja njihova identiteta spoznavna (samožrtvovanje, stremjenje k zblizanju). Posamezniki v množici občutijo ugodje. Adorno trdi, da se je Hitler zavedal libidinalnega izvora množice, ko ji je pripisal specifično ženske poteze pasivnosti, čeprav vemo, da je tipični predstavnik množice mlad, neizobražen, agresiven moški (Freud 2007, 286–7; Adorno in drugi 1950, 151).

Za zaljubljenost je značilen fenomen *precenjevanja*, to pomeni, da objekt uživa določeno osvobojenost od kritike in vse njegove lastnosti cenimo višje kot lastnosti vse ostalih oseb. Človekovo vedenje je odvisno od osebnih motivov ter neposrednih razmer. V množici postanejo razmere pomembnejše. Tako pride do *razosebljanja*, eden izmed vidikov razosebljanja je posameznikova *identifikacija* z voditeljem ali/in skupino. Identifikacija je najbolj zgodnja in najbolj prvotna oblika čustvene vezi, nastane po regresivni poti, z introjeksijo objekta v jaz, in se pojavi pri vsaki na novo odkriti skupni točki z osebo, ki ni objekt seksualnih gonov. Pri identifikaciji množičnih individuumov gre za identifikacijo, ki poteka prek pomembne afektivne skupne točke, ki je vezana na vodjo. Objekt ljubimo zaradi popolnosti, po kateri smo si prizadevali za svoj jaz in ki ga skušamo sedaj pridobiti po tej stranski poti. Z naraščanjem seksualnega precenjevanja in zaljubljenosti spoznamo, da je stremjenja, ki težijo k neposredni seksualni zadovoljitvi, sedaj mogoče povsem odriniti, *jaz* postane vse bolj nezahteven, objekt pa bolj veličasten in dragocen. In tako se vsa jaz-ova ljubezen do sebe znajde v posesti objekta, kar posledično privede do tega, da se jaz samožrtvuje. Erich Fromm in Wilhelm Reich sta poudarjala prenos Freudovega stališča identifikacije z agresorjem, torej kadar se otrok uspešno identificira s staršem, se socializira in prevzema moralne standarde in vedenje svojega roditelja. Odnos med državljanom in voditeljem naj bi bil mešanica strahu in občudovanja ter pokornosti in posnemanja (Pečjak

⁸ Energija tistih gonov, ki se nanašajo na vse tisto, kar združeno imenujemo ljubezen.

1994, 51; Freud 2007). Fašizem⁹ je prvo zgodovinsko gibanje, ki je odločilno uporabilo množično identifikacijo kot svoj nujni in ključni sestavni del doda Dolar (1982, 72–3). Freud izpostavi, da se stanji zaljubljenosti in hipnoze (označujemo jo kot množico v dvoje) skladata. Pri hipnozi so vsa razmerja še bolj stopnjevana. Hipnotizer je namreč edini objekt in ob njem ni moč upoštevati nobenega drugega, on je zasedel mesto ideala jaza. Pri hipnozi ni neposrednega stremljenja k spolnosti. Freud je podal formulo za libidinalno konstitucijo množice: množica, ki ima vodjo in ki ni mogla s preveč »organizacije« sekundarno pridobiti lastnosti individua (Freud 2007, 291–4). Pravi, da je: »Takšna primarna množica neko število posameznikov, ki so postavili isti objekt na mesto ideala jaza in se torej v svojem jazu med seboj identificirajo« (Freud 2007, 294).

Močne afektivne vezi, ki so opazne v množici pojasnjujejo le eno potezo njenega značaja, to je pomanjkanje samostojnosti in njegov padec v množični individuum. Zato Freud množici pripiše še naslednje lastnosti: slabitev intelektualne zmogljivosti, neinhibiranost afektivnosti, nesposobnost krotiti se ali stvari odložiti, prekoračitev vseh pregrad pri izražanju čustev in njihovo končno udejanjenje (Freud 2007, 295). Freud zaključí, da je človek hordna žival, posameznik v hordi pa je podrejen poglavarju. Množični individuum potrebuje utvaro, da poglavar ljubi vse enako in pravično, torej da so si posamezniki med seboj enaki, vodji pa dejansko ni potrebno ljubiti kogar koli, mora pa biti gospodovalne narave, absolutno narcističen in samozavesten (Freud 2007, 299–301). Dodamo lahko, da mora popolnoma verjeti v idejo, ki jo zastopa, in da jo mora zastopati s popolno samozavestjo. Hitler je bil tak vodja, verjel je v idejo nacizma in za njegov cilj je bil pripravljen žrtvovati vse in vsakogar.

2.3 Avtoritarna osebnost

»Psihoanaliza lahko pojasni, kako se nagoni skozi družbeno instanco družine potlačeni in skrivenčeni do te mere, da ljudje, proizvodi družinske socializacije, ne le pristajajo na družbeni red, temveč ga celo sami aktivno podpirajo in zahtevajo avtoritarno gospostvo« (Dolar 1982, 60). Raziskave o avtoritarni osebnosti so izhajale iz hipoteze, da politična, ekonomska in socialna prepričanja posameznika pogosto tvorijo širok in koherenten vzorec, ta

⁹ Fašizem je skupen in splošen izraz za ideologije in politična gibanja, pa tudi za politične sisteme in države, v katerih se kažejo izrazito protidemokratske, totalitarne in avtoritarne težnje. Zato je ena izmed oblik fašizma tudi nacizem.

vzorec pa je izraz globoko ležečih teženj v njegovi osebnosti (Adorno in drugi 1950). Avtoritarni posameznik je sadomazohističen, mazohizem je pogojen z njegovo željo po pokorščini, zunanji avtoriteti in represivnemu redu, sadizem pa z željo po gospodovanju nad šibkejšimi. Sindrom mazohizma se da neposredno navezati na vmesni položaj srednjega sloja v družbeni produkciji, torej tistega sloja, na katerem so temeljila vsa fašistična gibanja (Adorno in drugi 1950, 759). Avtoritarna osebnost združi ideje in veščine, ki so tipične za visoko industrializirane družbe, z iracionalnimi ali pol-racionalnimi verovanji. Za avtoritarno osebnost je značilno, da je razsvetljena in istočasno praznoverna, ponosna, da je individualist, vendar živi v konstantnem strahu, da je drugačna od drugih, je nezaupljiva do svoje neodvisnosti in nagnjena, da se slepo podvrže identiteti (Adorno in drugi 1950). To je torej ena izmed skrivnosti, zakaj so množice spremljale Hitlerja in se niso uprle.

Hitler se je izogibal tradicionalni vlogi ljubečega očeta in jo je nadomestil z negativno vlogo grozeče avtoritete, kar je skladno z nacionalnim značajem¹⁰ Nemcev. Za Nemce naj bi bilo značilno, da se radi pokoravajo avtoritetam zaradi zgodnje identifikacije z avtoritarnim očetom, poleg tega naj bi težili k moči, solidarnosti, občutku dolžnosti, posebno pomemben pa naj bi bil občutek negotovosti, ki je po navadi kompenziran s težnjo po moči (Pečjak 1995, 51). Torej leži še eden izmed razlogov, da so se Nemci pokorili Hitlerju, v njihovem nacionalnem značaju in njegovemu izkoriščanju tega dejstva. Nacisti so pojem ljubezni prenesli na »Nemčijo« in so ga le redko omenjali brez pridevnika »fanatična«, s katerim je ta pozitivna beseda dobila prizvok sovraštva in napadalnosti do tistih, ki niso z njimi. Eno izmed temeljnih načel fašistične institucije vodstva je, da primarno energijo libida zadržuje na nezavedni ravni, zato da bi njeno manifestacijo bilo mogoče speljati tako, kakor ustreza političnim smotrom. Čim manjša je pri tvorbi množice vloga kake objektivne ideje, kot npr. religiozne ideje odrešitve, in čim bolj postaja manipulacija množice edini smoter, tem temeljiteje mora biti vsakršna ljubezen potlačena ter preoblikovana v pokorščino. Libidinalna struktura fašizma in celotna tehnika fašističnih demagogov¹¹ sta avtoritarni. Prav v tem se tehniki demagoga in hipnotizerja ujemata s psihološkim mehanizmom, ki v posamezniku povzroča procese regresije, s pomočjo katerih postanejo zgolj člani množice. Hipnotizer, v

¹⁰ Nacionalni značaj obsega povprečne osebnostne značilnosti pripadnikov nekega naroda, ki se razlikujejo od povprečnih značilnostih pripadnikov drugih narodov.

¹¹ Demagog: kdor si z lažnimi obljubami, trditvami želi pridobiti zaupanje ljudi in s tem politično moč (po SSKJ).

našem primeru Hitler oz. Führer, s svojimi ukrepi v subjektu vzbudi del njegove arhaične dediščine, ki je pomagala tudi njegovim staršem in je individualno ponovno oživila v odnosu do očeta, v predstavi nadvse mogočne in nevarne osebnosti, ki se posameznik do nje lahko ravna le pasivno mazohistično, posledično izgubi lastno voljo. Cilj Hitlerja je bil, da množica izgubi lastno voljo in mu sledi, brez pripomb in uporov. Na tak način si lahko predstavljamo odnos posameznika do očeta v prakrdelu. Grozljivi, prisiljujoči značaj množične tvorbe, ki se kaže v njenih sugestibilnih pojavih, lahko upravičeno razlagamo z njenim izvorom iz prakrdela. Vodja množice je še vedno bojazen vzbujajoči praoče in množica še vedno hoče, da bi ji gospodovala neomejena oblast (totalitarni vodja) (Adorno 1981, 153).

3 Adolf Hitler – od pivskega diskurza do totalitarne države

O Hitlerju sem napisala že veliko, večinoma sem se opirala na negativna dejstva njegovega političnega delovanja. V sledečem poglavju ga bom predstavila iz več zornih kotov. Moj namen je ugotoviti, kaj je vplivalo na Hitlerja, da je postal eden izmed najbolj krutih totalitarističnih voditeljev.

3.1 Osebnostne lastnosti

Adolf Hitler se je rodil leta 1889 v mestecu Braunau ob Innu, na meji Avstro-ogrskega cesarstva. V šolskih letih ni bil uspešen, saj so ga iz realke premestili na drugo šolo, to pa je bil kasneje tudi razlog, da je šolanje opustil. Hitler je v svoji politični karieri pogosto izrazil nejevoljo z intelektualci in jih kasneje v času svojega »vladanja« tudi intenzivno preganjal. Eden izmed razlogov za tako vedenje je tudi njegova »omejenost« na intelektualnem področju in frustracija, ki izhaja iz tega dejstva. Eden izmed bivših učiteljev ga opiše kot prepirljivega, svojevoljnega, predrznega in čemernega učenca, ki mu je primanjkovalo discipline. Od svojih sošolcev je zahteval popolno pokorščino, domišljjal si je, da je njihov voditelj (Bullock 1962, 16–7). Lahko zaključimo, da je vse te lastnosti ohranil tudi v odraslosti, s tem, da je postal izjemno discipliniran in dosleden pri svojem delu, posledice ohranjanja teh osebnostnih lastnosti pa so bile katastrofalne. Z idejo nacionalizma se je srečal in navdušil v šoli, ko je bil eden izmed njegovih učiteljev goreč zagovornik nacionalizma in je ideje le-tega uporabil kot vzgojno sredstvo.

Leta 1907 se je preselil na Dunaj, kjer je prodajal svoje slike in risbe ter oblikoval plakate za majhne trgovce. Njegova poskusa, da bi se vpisal na akademijo za grafične umetnosti, nista uspela, ker je izpit iz risanja opravil nezadovoljivo, to dejstvo pa je v mladem Hitlerju, ki se je imel za »velikega umetnika«, vzbudilo nelagodje in zagrenjenost. Hitler je imel umetniški temperament, vendar mu je primanjkovalo nadarjenosti, izobrazbe in ustvarjalne energije. V tistih časih je bil osamljen, neuspešen in izrazito nezadovoljen z razmajanim in multinacionalnim Habsburškim cesarstvom (Geary 1995, 15; Bullock 1962). V času njegove politične kariere je razvil še številne osebne lastnosti, ki so bile nevsakdanje. Hitler je bil hipohonder in izjemno izbirčen pri hrani. Bil je samotar, vendar je bil globoko predan svojim prijateljem, ki ob strani stali vse od začetka. Ponekod se je zdelo, da je Hitler maničen, kar se je kazalo v izbruhih besa pred tujimi državnimi voditelji. Manično je deloval tudi v nekaterih svojih govorih, vendar moramo povedati, da so bili govori skrbno načrtovani in posledično je svojo gestikulacijo vadil pred ogledalom. Za govore je bilo značilno, da so bili na začetku umirjeni in počasni, navidezna histerija je bila torej načrtovana in namerna. O klinični blaznosti oziroma o katerikoli drugi duševni bolezni Hitlerja ni dokazov (Geary 1995, 25).

3.2 Hitler kot politična osebnost

Ob izbruhu prve svetovne vojne se je prijavil v bavarsko armado, kjer je veljal za vzornega vojaka in je bil večkrat odlikovan. Tako lahko sklepamo, da je v vojskovanju našel nekaj, kar mu je šlo dobro od rok. Svoje proste dni in ure je preživel v raznih pivnicah, kjer je prišel v stik z nacionalistično in rasistično delavsko stranko (DAP), kjer je kasneje jasno izražal svoja nacionalistična prepričanja. Kmalu se je izkazalo, da je Hitler dober govornik, ob pridružitvi k DAP je v stranki hitro pridobil vpliv in postal eden izmed njenih najbolj uglednih članov. Februarja leta 1920 je stranka spremenila ime in sicer v Nacionalsocialistično nemško delavsko partijo (NSDAP) (Geary 1995, 16). Zaradi neuspelega puča za odpravo weimarske demokracije je Hitler pristal v zaporu, kjer je bil le kratek čas in kjer je narekoval besedilo za svoje literarno delo *Mein Kampf* (Moj boj). *Mein Kampf* je napisan v groben slogu in po Gearyju (1995, 18–9) temelji na »lažeh in prostaških predsodkih«. Za njegov »čuden« slog je značilno ponavljanje preprostih dokazov in pogosto odkrito podajanje neresnic. Slog je »čuden« zato, ker je v knjigi želel v pisani obliki obnoviti govorjeno besedo, politično demagogijo – tudi zaradi tega ker v tistem času ni smel/mogel javno nastopati in zaradi njegove vere v značaj učinkovite propagande. Velik del knjige je namenjen prav propagandi.

Mein Kampf je postala najbolj prodajana knjiga v Rajhu, vendar zato, ker je bila predpisana in ker so druga (pomembna) dela javno zažgali.

Max Weber je v politično literaturo vnesel izraz karizma oziroma karizmatična osebnost, z njo je mišljena avtoriteta, ki črpa svojo izjemno, celo hipnotično moč iz sebe. Za Hitlerja je značilno, da se je okrog njega razvil kult osebnosti, postal je neke vrste ikona, v negativnem smislu. Moč je črpal iz sebe in svojih idej, v katere je trdno verjel. Pogosto naletimo tudi na termin populist oziroma populistični voditelj, le-ta se obrača neposredno na ljudstvo, sklicuje mitinge in shode, za njega je značilno, da mu sledijo množice »navadnih ljudi«. Populistični voditelji so karizmatične in besedno spretnosti, ki govorijo z zanosom in poznajo potrebe ljudi, za Hitlerja bi lahko trdili, da je prototip takšne osebnosti (Pečjak 1995, 75).

Hitler je bil prepričan o obstoju »mednarodne židovske zarote«. Njegov politični program je bil radikalen in je popolnoma poteptal vse človekove pravice. Bistvo Hitlerjevih obsesivnih prepričanj in predsodkov sta bila rasizem in antisemitizem. Ljudstva sveta je razdelil v tri skupine: ustvarjalci kulture (Arijci), nosilci kulture (niso sposobni ustvarjati, lahko pa posnemajo stvaritve ustvarjalcev) in inferiorna ljudstva ali uničevalci kulture. Ravnovesje je vzpostavljeno, dokler se rasa gospodarjev ne začne mešati s svojimi podrejenimi. Posledično je Hitler verjel, da je najpomembnejša naloga države skrbeti za »rasno higieno«. Superiornost Arijev temelji na delu, izpolnjevanju javnih dolžnosti, samoodrekanju in idealizmu. Te lastnosti niso proizvod družbe, ampak biologije. Nasprotje Arijem predstavljajo Židje, za njih trdi, da je židovstvo prirojeno, torej tudi stvar biologije. Izpostavlja jih kot glavne krivce za vse slabo, kar se je takrat dogajalo v Nemčiji, in jih primerja s »podganami, boleznijo, kugo, mikrobi, bacili in podobnimi izrazi«. Jezik, ki ga uporablja v zvezi z Židi, ni naključje, kajti če jih zmerja z izrazi, ki niso »človeški«, potem z njimi tudi ni potrebno ravnati kot z ljudmi (in tega se je tudi držal, o tem pričajo dogodki v koncentracijskih taboriščih in javno preganjanje Židov ter vseh ostalih, ki niso ustrezali ideji o Arijsko rasi) (Geary 1995, 22–4).

Hitlerjeva politika je brezobzirna, priložnostna politika, ki z neznansko lahkoto ovrže nekaj, kar je dotlej veljalo za nekaj najbolj trdno veljavnega (Rauschning 1987, 172). Machiavelli v svojem delu *Vladar* (1513) opiše značilnosti uspešnega vladarja, ki so: cinizem,

prevarantstvo, laž, goljufigija in izkoriščanje. Uspešen vladar nikomur ne zaupa, je brezoseben, brez ideologije, čim bolj hladen ali brez čustev, edino zadovoljstvo pa mu je občutek moči in manipulacija ljudi (Pečjak 1995, 69). Lahko potrdimo, da je bil Hitler vladar, kakršnega je opisal Machiavelli, a je razvil lastno ideologijo, katero je s pomočjo propagande vcepljal ljudstvu.

3.2.1 Uvedba totalitarizma

S pomočjo Hitlerja in sodelavcev je Nemčija postala totalitaristična država. V totalitarizmu izginja razlika med družbo in državo, oblast se predstavi kot družbena oblast, ki predstavlja vse ljudstvo (in dela v imenu ljudstva), je nad zakonom in je edini generator vedenja o ciljih v družbi. Zaradi te neposredne enotnosti oblasti in ljudstva, lahko totalitarna oblast legitimira vsakršno nasilje, kar smo videli tudi na primeru nacizma. Totalitarni režimi namreč uporabljajo logiko legitimacije nasilja v imenu naroda (Salecl 1993). Značilnosti totalitarizma so: enopartijski sistem, ukinitvev parlamentarizma in svobodnih volitev, enoten aparat državne prisile, odprava državljskih svoboščin, individualne svobode in pravice do drugačnega mnenja, ukinitvev pravne države, enotna in za vse obvezna ideologija, nasilno obračunavanje z nasprotniki režima, državno upravljanje z ekonomijo, monopol nad sredstvi javnega obveščanja itd. (Dolar 1982, 11). Januarja 1933, ko je Hitler postal kancler, je bilo v Nemčiji brezposelnih šest milijonov ljudi, komaj tri leta pozneje pa so bili vsi Nemci zaposleni - nastane skromna blaginja. Prehod iz depresije v gospodarski razcvet je bil dosežen brez inflacije, ob popolnoma ustaljenih plačah in cenah, posledično so se hvaležni Nemci obračali k Hitlerju in ignorirali ali celo sprejeli totalitarizem (Haffner 2006, 39–40). Poleg tega je Hitler vsakemu posebej obljubljal izboljšanje njihovega življenja, od uradnikov, trgovcev, kmetov, žensk in otrok, za vsakega se je našlo nekaj »dobrega«. Nemčija je bila totalitarna država, ki je bila nasilna zato, da bi izboljšala življenjske razmere svojih državljanov (arijskih Nemcev), vsaj tako je trdil režim. Skromna blaginja je omogočila nacistom, da so nemoteno delovali, kajti ljudje so bili zadovoljni. K »zadovoljstvu« ljudi je veliko pripomogla tudi spretna propaganda, ki je na eni strani pihala na dušo Nemcem, na drugi strani pa je predstavljala odkrito sovražnost do Židov in vseh, ki so bili nacistom na poti ali pa se z njimi niso strinjali.

4 Propaganda

Velik del uspeha nacistov v javnosti lahko pripišemo spretni in vseobsežni propagandi, ki ni poznala meja. Propaganda je bila poleg političnih govorov, ki so del nje, temeljno sredstvo vplivanja režima na množico. Zato je pomembno, da jo definiram in opišem njene lastnosti ter se osredotočim na nacistično propagando. Beseda propaganda izhaja iz latinščine (propagare pomeni razprostraniti) in je bila prvič uporabljena leta 1662, v času tridesetletne vojne. Pojav propagande je spremljevalec vsakršne oblike politične oblasti. Do dveh usodnih prelomnic v zgodovini propagande pride v začetku dvajsetega stoletja, zanimala pa me bo predvsem druga prelomnica, ki je povezana s pojavom in dostopnostjo množičnih medijev kot so: radio, tisk, film, nosilci zvoka (Velikonja 2003, 129). S pojavom množičnih medijev se poveča dostopnost propagandnega sporočila, Hitlerjeve govore so ljudje lahko poslušali po radiu, ki je bil takrat že razširjen medij, nacisti so začeli snemati tudi filme v propagandne namene in jih prikazovali ob posebnih priložnostih¹². K razširjenosti nacistične propagande sta veliko pripomogla minister za propagando Joseph Göbbels in nacistični prevzem vseh množičnih medijev. Šiber (v Pečjak 1994, 128) navaja naslednjo definicijo: »Propaganda je namerno in načrtno spreminjanje in nadziranje stališč zaradi oblikovanja predispozicije za določen način vedenja«.

4.1 Nacistična propaganda

Pri propagandi gre za namensko delovanje, ki ima zaradi uporabe v zle namene v preteklosti negativno konotacijo. Glede odnosa do stvarnosti ločimo tri vrste propagande: belo, črno in sivo. Za nacistično Nemčijo je značilna črna propaganda, ki temelji na izmišljenih in prikrojenih podatkih¹³. Njen učinek je velik, toda kratkotrajen, odvisna pa je tudi od potreb in značilnosti poslušalcev, katerim je namenjena. Poznamo odprto in prikrito propagando (Pečjak 1994, 130). Nacizem je uporabljal prikrito propagando, ki se je kazala v Hitlerjevih prerokbah, ko nihče ni natančno vedel, kdaj se bojo te prerokbe uresničile in kaj natančno je njihov namen, odkrito pa so uporabljali na volitvah in v času vladanja (plakati, filmi, politični govori, ki so odkrito razglašali »nečloveškost Židov« in tako legitimirali njihov pregon). Nacistična propaganda je bila namenjena množicam, zato je morala biti enostavna, osredotočena na par poglobitvenih točk, ki jih je bilo potrebno vedno ponavljati, uporabljala pa

¹² Eden izmed odmevnih propagandnih filmov je Triumf volje, ki ga je posnela Leni Riefenstahl leta 1935 .

¹³ Hitler je v enem izmed svojih govorov ponosno povedal, da je bilo pred njegovim prihodom na oblast v Nemčiji 7 milijonov brezposelnih, dejansko pa je bilo to število za milijon manjše.

je čustvene elemente ljubezni (do Nemčije) in sovraštva (do Židov, intelektualcev in drugih, ki so bili napoti). Vztrajnost in ponavljanje vedno istih stvari je prvo in najpomembnejše sredstvo propagande. K uspehu nacistične propagande pa je veliko pripomogla tudi usmerjenost k različnim družbenim skupinam (nagovarjali so vse družbene skupine). Z Josephom Göbblesom je nacistična propaganda spretno združevala nemški nacionalizem in nacistično ideologijo. Göbbles je menil, da je temeljna naloga propagande usmerjati ljudi k določenim »informacijam«. Zato mora uspešen propagandist poznati svojo občinstvo kot posameznika in kot množico (v množici se lastnosti posameznika spremenijo) (Welch 1993, 11–5, 50).

Govori nacističnih voditeljev so temeljili prej na psihološki kalkulaciji kot nameri, da bi privrženca dobili tako, da bi racionalno razložili cilje. Za množico je značilno ozračje iracionalne, afektivne agresivnosti. Cilj nacistov je bil po mnenju Adorna (1981, 150) spremeniti množico v drhal, ki bi bila pripravljena na nasilna dejanja brez razumnega političnega smotra. Namen nacističnih politikov je, da podpihujejo psihologijo množice. Njihove ravnanje poteka po docela sistematični utrjeni shemi natančno določenih prijemov in tehnik. Ponavljanje in idejno siromašenje sta nujni sestavini celotne tehnike. Naloga fašističnega demagoga je pridobiti podporo milijonov ljudi, za cilje, ki so v veliki meri nezdržljivi z njihovimi lastnimi racionalnimi interesi, to zmore le tako, da ustvari umetno vez. Umetna vez je tisto združujoče načelo, ki povezuje njegove propagandne postopke. Nacisti so to umetno vez ustvarili v »mitu o Führerju« in v ideologiji nacizma, ki sta bili osrednji temi nacistične propagande.

Adorno (1981, 154–155) pravi, da je fašistična propaganda psihološka, zaradi svojih iracionalnih, avtoritarnih namenov, ki jih ni moč doseči z racionalnim prepričanjem, marveč le s spretnim obujanjem dela arhaične dediščine subjekta. Zato se vplivanje fašistov osredotoča na vodjo kot predstavnika režima, ne glede na to ali je vodja res vodja ali pa le zastopa skupinske interese. Samo ta psihološka podoba voditelja lahko obudi idejo vsemogočnega in grozečega praočeta, izvrsten primer te trditve je Hitler, ki je bil idejni vodja nacizma in je le-tega posebljal. To je tudi vzrok, sicer skrivnostne personalizacije, ki je značilna za fašistično propagando, ki se nenehno postavlja z imeni in dozdevno velikimi možmi, namesto da bi se ukvarjala z objektivnimi vprašanji. Hitler v svojih govorih nikoli ni

govoril o konkretnem reševanju problemov in datumih ter ni podal nobenih konkretnih rešitev. Prav v tem, da formirajo predstavo o vsemogočni in nebrzdani očetovski podobi, ki daleč presega individualnega očeta, in je zato primerna za množično povezavo v t.i. »množični jaz«, leži edini način, kako vsiliti »pasivno mazohistično stališče«, v katerem posameznik mora izgubi svojo voljo. To pride do izraza takrat, kadar je politično vedenje, v katero jih hočejo fašisti prisiliti nezdrumljivo z racionalnimi interesi, ki jih imajo kot zasebne osebe in člani neke družbe. S stališča vodje je zato obujena iracionalnost vodenih vseskozi racionalna, saj vodja potrebuje prepričanje, ki ne temelji na zaznavanju in miselnem delu, temveč na erotičnih vezeh (sugestije) (Adorno 1981, 155).

Najočitnejša poteza v govorih nacistov je odsotnost vsakršnega pozitivnega in sploh vsega, kar bi lahko »dali«, pa tudi paradoksalno prevladovanje prepovedi in groženj, to pomeni, da lahko vodjo ljubimo le, če sam ne ljubi. Eden izmed poglobitvenih prijemov v personalizirajoči fašistični propagandi je »topos malega človeka«, ki vzbuja hkrati predstavo o vsemogočnosti in tudi predstavo, da je zgolj eden izmed navadnih ljudi (Hitler). Podoba vodje tako zadovoljuje dvojno željo vodenih, da bi se podredili avtoriteti in da bi hkrati sami bili avtoriteta. Ta predstava ustreza svetu, v katerem vlada iracionalno gospostvo, četudi zaradi vse razsvetljenosti ne more več biti notranje prepričevalno (Adorno 1981, 158–9). Fašisti vse do poslednjega zakotnega demagoga, nenehno poudarjajo ritualne ceremonije in hierarhične razločke. Manj kot je hierarhija upravičena v strukturi močno racionalizirane industrijske družbe, bolj fašisti iz popolno psihotehničnih razlogov vzpostavljajo umetne hierarhije. Hierarhična želja se popolnoma ujema z željami sadomazohističnega karakterja. Težnja po »teptanju navzdol« se kaže v preganjanju nemočnih in slabotnih manjšin ter je enako izrazita poteza tega značaja, kakor sovraštvo do tistih, ki so »zunaj« (Adorno 1981, 160–1).

Narcistični dobiček, ki ga zagotavlja fašistična propaganda, je očiten. Nenehno in včasih na precej sprevržen način trdi, da so njeni privrženci že zaradi svoje pripadnosti boljši, hierarhično višje stoječi od tistih, ki so izključeni. Ta ideja v ljudstvu, ki je pred kratkim preživelo vojno, dela »čudeže« in vliva ponovno samozavest. Hkrati sleherna kritika ali samoosvetlitev velja za zlo in izvabi bes, vsak, ki si je drznil motiti Hitlerjev govor, pa je bil takoj odstranjen iz prizorišča. To tudi pojasnjuje, zakaj vsi fašisti tako silovito reagirajo proti vsemu, za kar menijo, da je razkrojevalno. Še ena izmed komponent fašistične propagande in

fašizma nasploh je podton ciničnega egalitarizma. Represivni egalitarizem, namesto udejanjanja resnične enakosti z odpravo zatiranja, je ena izmed bistvenih sestavin fašistične miselnosti, ki se izraža v besedah, ki obljublajo maščevalno razkritje vseh mogočih prepovedanih užitkov, ki si jih privoščijo drugi (Adorno 1981, 163–4).

Adorno naciste opiše kot pol-izobražene in surove. Za Josepha Göebbelsa trdi, da je bil sicer zvit politik, a obenem plitek in neizobražen. Če so bili torej nacisti pol-izobraženi, strokovno nepodkovani in surovi, kako jim je potem uspelo, da so vedeli za mehanizme množične psihologije? Adorno odgovarja, da je eden izmed razlogov podobnost¹⁴ med vodjem in vodenim, kar je eden izmed aspektov identifikacije, vodja namreč zna uganiti duševne potrebe in želje tistih, ki so dovzetni za njegovo propagando, ker jim je duševno podoben. Torej je Hitler lahko vplival samo na tiste množice, katere so sestavljali posamezniki s podobnimi duševnimi značilnostmi, kot so bile njegove. Značilnost vodij je, da so po pravilu oralno značajske tipi, njihovo sredstvo prepričevanja je govor, s prisilo nenehnega govorjenja in zavajanja drugih. Videti je, da njihova slovita moč nad vodenimi temelji prav na njihovi oralnosti. Jezik sam, izpraznjen racionalnega pomena, deluje pri njih magično in pospešuje arhaične regresije, ki zavedejo individualne člane množice. Da bi pravilno ustregel nezavednim dispozicijam svojega občinstva, vodja preprosto obrne svoje nezavedno navzven. Ne da bi sam vedel, zna govoriti in ravnati v skladu s psihološko teorijo in to iz preprostega razloga, ker je psihološka teorija resnična. Adorno zaključuje, da mora vodja, če želi sprožiti psihologijo svojih poslušalcev, samo spretno izkoristiti svojo lastno psihologijo. Učinkovitost agitatorjev¹⁵ je samo funkcija psihologije njihovih konsumentov in ker je fašistična agitacija tudi poklic in vir zaslužka, je tudi za propagandna sporočila značilno, da so jih standardizirali podobno, kakor oglasna gesla, za katera se je izkazalo, da najučinkoviteje pospešujejo prodajo (Adorno 1981, 165–7). V ospredju nacistične propagande se je nahajal politični govor, govorjena beseda, ne napisana, ki je imela velik pomen. Hitlerjev namen je bil zlomiti lastno voljo posameznikov in si jih podrediti. Na vsako kritiko je odgovoril nacizmu v prid, in sicer v navideznih dialogih s sovražniki, sam je postavljajl vprašanja, na katera je sam tudi odgovarjal (Pohlmann 1992, 299).

¹⁴ Nacionalni značaj, avtoritarna osebnost.

¹⁵ Agitator je oseba, ki aktivno podpira ideologijo s političnimi govori in dejanji.

Objektivni smotri fašizma so vseskozi iracionalni. Nenehna vojna nevarnost, ki jo vsebuje bistvo fašizma, prinaša destrukcijo in množice to vselej podzavestno čutijo. Ker fašizem množic ne bi mogel pridobiti z racionalnimi argumenti, se mora njegova propaganda nujno odvrniti od diskurzivnega mišljenja, usmeriti se mora v psihološko ter mobilizirati iracionalne, nezavedne in regresivne procese. Adorno vidi skrivnost fašistične propagande v tem, da ljudi jemlje preprosto takšne, kot so. Fašistična propaganda mora za svoje smotre obstoječi duševni ustroj samo reproducirati, ni se ji treba truditi, da bi kaj spremenila, in prisilno ponavljanje, ki je ena izmed njenih glavnih značilnosti, se ujema z nujnostjo te nenehne reprodukcije. T.i. psihologija fašizma se proizvaja vseskozi manipulativno. Tisto, kar naivno velja za »naravno« iracionalnost množice, proizvedeno z racionalno prepričljivimi tehnikami. V množicah obstaja dojemljivost za fašizem, in za aktualiziranje tega potenciala je nujno potrebna manipulacija z nezavednim (Adorno 1981, 168–9). Na tem mestu je potrebno vključiti Welcha (1993, 8), ki je trdil, da je naloga propagande, da potrdi in utrdi prepričanja posameznikov. Posledično so Nemci na svobodnih volitvah izvolili Hitlerja zaradi lastnih prepričanj, naloga propagande pa je bila, da je ta prepričanja pripeljala na plano in jih utrdila.

5 Retorika

Retorika je tri tisoč let stara veščina, ki jo eni postavljajo v sfero umetnosti, drugi pa v sfero znanosti. Zanimala me bo predvsem politična retorika, torej, kako govorijo politiki, v mojem primeru Hitler, na množičnih zborovanjih, kaj sporočajo in predvsem, kako to sporočajo. Vendar mora spreten politični retorik obvladati klasično retoriko, to pomeni, da se more držati določenih pravil, s pomočjo katerih potem vpliva na poslušalce. Izraz retorika izvira iz samostalnika *rhetra*, kar prevedeno v slovenščino pomeni govor. Po Platonu je retorika umetnost na meji med filozofijo in državništvom. Aristotel je videl v retoriki kvaliteto, ki omogoča ob vsakem predmetu in primeru dojeti tisto, kar vzbuja vero in zaupanje. Cicero označuje retoriko kot umetnost govora, prikladno za prepričevanje (Vatovec 1984, 9). Grabnar definira retoriko kot: »Znanost o prepričanju in obenem veščino prepričevanja v govorih in pogovorih v vseh medijih, zlasti pa v živih medsebojnih stikih« (Grabnar 1991, 121).

V političnih govorih gre vedno za verjetnost, za prepričanje in vero, ne pa resnico (Grabnar 1991, 23). Sokrat je menil, da je bistvo retorike prilizljivost zato, ker govornik ustvarja vero in prepričanje, ne pove pa resnice, in se mora posledično prilizovati poslušalcem, sodnikom ali množici na trgu. Govornik mora ustvariti neko lažno ugodje, če mu to ne uspe, ne doseže želenega cilja (Grabnar 1991, 25). Ugodje je tisto, ki vodi in omami množico.

5.2 Retorična veščina

Če hoče posameznik postati dober retorik, mora poznati in obvladati retorične veščine, ki se skozi zgodovino niso spremenile. Aristotel je definiral sredstva, ki so potrebna za prepričanje poslušalcev. *Ugled govornika/etos* je neke vrste verovanje (mit o Führerju) in je najmočnejše sredstvo prepričevanja. *Logični dokaz/logos* ima tri stopnje: teza, antiteza in sinteza. Vnaprejšnje čustvovanje/razpoloženje čustev/*pathos*: govornik mora poznati vnaprejšnje čustvovanje publike, da se potem lahko prilagodi njihovem vzdušju in v Hitlerjevem primeru, da manipulira z množico. Torej, tisti, ki hoče biti s svojim govorom uspešen, mora dobro poznati naslednje: predmet o katerem govori, poznati mora znanje, vnaprejšnja verovanja in čustvovanja poslušalcev ter obvladovati mora retorično veščino (Grabnar 1991, 124).

Retorično veščino pa sestavlja pet ločenih veščin. Pri *Invenciji/inventio* gre za odkrivanje elementov vseh dosegljivih sredstev prepričevanja o katerikoli zadevi, to ne pomeni, da govorec išče nove argumente, ampak da argumenti že obstajajo, samo najti jih je treba. Invencija je del retorike, ki skuša najti namen in metode, s katerimi odkrijemo primerne argumente. *Dispozicija/dispositio* pomeni ustvarjanje nekega reda v govoru. Vsak govor naj bi namreč imel pet delov: uvod, pripoved, navajanje nasprotnikovih idej, pobijanje nasprotnika in zaključek. Potem ko je govorec našel argumente in jih razvrstil po vrstnem redu, sledi »ubeseditiv« le-teh, to veščino imenujemo *elokacija/elocutio*. Za elokacijo je značilna uporaba duhovitih metafor, prisposodob, figur in ritma. Urjenje v *spominu/memoria* je četrta veščina, ki jo mora obvladati dober retorik. *Akcija/actio* se nanaša na sam nastop, na glas govornika (poudarki, kontrasti, barva glasu) in na telesno oz. neverbalno govorico (mimika govorca, kretnje) (Grabnar 1991, 124–5; Barthes 1990).

5.3 Nacistična retorika

Ker je bil Hitler politik, je potrebno, da se seznanimo z njegovo politično retoriko. Pri govorih na političnih zborovanjih so zelo pomembna retorična vprašanja, saj z njihovo pomočjo govornik aktivira že obstoječa čustva. Če se govornik hoče priljubiti občinstvu mu to uspe le s čustveno harmonijo in z razumevanjem že obstoječih ravnanj. Logični argumenti so potrebni, a morajo potrjevati samo tisto, v kar občinstvo že vnaprej verjame. Govori morajo biti kratki in jasni. Pri govorih na političnih zborovanjih je pomembno, da govornik ne poda veliko informacij, kajti ljudje so prišli na zborovanje, da bi o nečem odločali, pokazali svojo moč in odločnost. Najbolj učinkovita sredstva prepričevanja so primeri, anekdote, zgodbice. Politični govornik mora biti vedno nekoliko jezen. Logični argumenti morajo biti kratki, udarni in jasni, sicer jih množica ne bo razumela. Za političnega govornika je pomembna priprava, to pomeni, da mora dobro poznati občinstvo, njegova vnaprejšnje nagnjenja in verovanja (Grabnar 1991, 194–5). Verjetnost (točnost) podatkov, ki jih posreduje govorec, ni pomembna, pomembne so ocene, ki so skupne članom skupine. Uporaba določenega jezikovnega sloga pri političnih govorih je pogosto pomembnejša in uporabnejša od samega sporočila. Množična publika se odziva na splošne očitne politične simbole in moralne kode ter na geste, ki sestavljajo dramo države. Publika se ne odziva na določeno dogajanje, dokler jo politika ne opozori, da obstaja grožnja njihovemu bivanju. Politična dejanja so torej tista, ki izoblikujejo posameznikovo »znanje« oziroma »zavedanje« sveta okoli sebe in pojavov (Edelman 1967, 172).

Mnenje večine ljudi se naslanja na čustvo. Čustva množica pa so zanesenjaška, prekrivajo in prostovoljno podlegajo prevari. Množični govornik te in še druge lastnosti dobro pozna. Zato ve, kako mora zasnovati svoj govor, namenjen množici. Nobenih dokazovanj in pričevanje ne potrebuje. Osrednje jedro množičnega političnega govora je vzburiti prekipeljavna občutja množic, za to pa zadošča kričati, zatrjevati in se prilizovati (Vatovec 1984, 76). Hitler je delal prav to.

Hans Krebs (v Scanlan 338–40) je napisal knjigo, ki je bila neke vrste vodič za nacistične govornike. Nacistični govor je imel lastno strukturo: uvod, jedro in zaključek. Ko pride govornik na oder, mora najprej pozdraviti občinstvo, nato pa začne govoriti, preprosto, privlačno in ne preveč glasno. Uvod mora biti dobro pripravljen, saj z njegovo pomočjo

govornik pridobi na samozavesti. Med govorom mirno pogleda občinstvo »v oči« in opazuje, če mu kdo nasprotuje, ne glede na to, ostaja umirjen. Nato sledi jedro govora. Nikoli ne sme začeti govora s kakršnim koli opravičilom. Za nacističnega govorca velja, da mora biti vedno dobro pripravljen in da mora svoj govor podkrepiti z dokazi (vendar mora biti pri uporabi statističnih metod pazljiv). Ko v govorih napada sovražnika, mora njegove izjave obrniti proti njemu. Krebs trdi, da je zaključek najbolj pomemben, predvsem mora biti čustven, njegov cilj je, da v poslušalcih vzbudi željo po akciji. Ko nacistični govornik zaključi govor, mora oder zapustiti resno in dostojanstveno. Krebs je tudi opozoril na napake, katerim se morajo izogniti med govorom, kot so uporaba mašil (»in sicer«, »v vsakem primeru«) in uporaba tujk, saj slednje lahko vodi v posmehovanje govorce, kar pa vsekakor ni zaželeno. Če poenostavimo, nacistični govor mora slediti določenemu zaporedju, mora vplivati na čustva poslušalca in v njem vzbuditi voljo za akcijo, ne sme pa uporabljati nepoznanih in zapletenih besed.

Führer je bitje pogleda in glasu. Lahko bi rekli, da fašizem dobesedno živi od glasu. Gospodar postane gospodar v tem, ko oddaja svoj glas, množica pa postane množica, ko sprejme ta glas. Führer, posestnik glasu in pogleda, se avtorizira sam. Dvigne se s svojim glasom. Množica se je zaljubila v Führerja in ni več mogla trezno razmišljati, pravi Dolar (1982, 151). Leta 1920 se Hitler prvič predstavi množici in doseže prodoren uspeh. Hitler je znal spremeniti zborovanja najrazličnejših ljudi, čim več jih je bilo in s čim več vetrov so bili zbrani, tem bolj je bilo zanj saj jih je znal spremeniti v homogeno gnetljivo maso. To maso je potem znal spraviti v trans in ji potem pripraviti nek kolektiven orgazem (Haffner 2006, 23).

6 Analiza Hitlerjevih govorov

Hitlerjevi govori so bili inscinirani spektakli, ki jih je spremljala klasična glasba. Preden je prispel na oder, so množico »ogrevali« njegovi sodelavci in vojaki s svojimi koreografijami in nošenjem zastav z nacističnimi simboli (svastika, orel). Tudi govorniški oder je bil okrašen s podobnimi simboli in rdečo barvo, ki daje kontrast brezbarvni množici. Hitlerja vedno najavi eden izmed članov partije s stavkom »*Es spricht der Führer*« (govori vam Führer). S tem so krepili »mit o Führeju«, ki ga je širila propaganda. Mit o Führerju predstavi Hitlerja kot rešitelja in kot neke vrste »boga«, kateremu naj ljudje slepo verjamejo. Namen zborovanj je bila krepitev »narodne zavesti« in nasilja proti drugače mislečim, izkazovanje moči nacistov,

krepitev občutka enotnosti znotraj množice in navsezadnje manipulacija z množico. Dober retorik ve, da mora biti govor jasen in kratek. Hitlerjevi govori navadno niso trajali dalje kot petnajst minut. Torej je Hitler v zelo kratkem času posredoval svoje sporočilo, logična posledica tega dejstva je, da ne more podati kakih strokovnih govorov in rešitev za npr. gospodarsko krizo.

Ko Hitler pride na govorniški oder, se najprej pusti slaviti, popravi si prečko, dvigne desnico, redko kdaj se nasmeje. Množica navdušeno vzklika in dviguje desnico, potem ko se umiri, on še malo počaka in stopnjuje že tako napeto ozračje ter tako pripravi množico do tega, da »požira« vsako njegovo besedo. Ponavljanje parol kot »*Heil Hitler!*« in »*Sieg Heil!*« ter dvigovanje desnice so bile stalnice njegovih govorov, kajti ko je bila množica še posebej navdušena nad njegovimi izjavami, je veselo in navdušeno vzklikala omenjene parole. Na začetku govora nagovori občinstvo z »*Nemci*«, »*Moji ljudje*«, »*Člani partije*«, »*Dragi nacionalsocialisti*«, »*Moški in ženske*« in jih tako tipizira.

Hitler je bil čustven govornik, ob poslušanju dobimo občutek, da kriči. Govori z agresivnim in ostrim tonom. Njegove kretnje so okorne. Mosse (1977, 201) opaža, da je za Hitlerjeve govore med drugim značilen tudi neomahljiv ritem, ki je bil militanten in agresiven, za vzdrževanje takega ritma je potreben poseben ton glasu. Njegov glas bi lahko opisali kot grgrajoč, steklen, hripav in grozeč, posebljal je »avtoritarnega očeta«, ki so ga Nemci poznali od doma in so se ga naučili ljubiti. Igranje avtoritarnega očeta sovпада z njegovimi karakternimi lastnostmi, saj je veljal za čemernega, vzkipljivega in muhastega človeka, ki ni trpel ugovorov.

Hitlerjevi govori so bili logično oblikovani (Krebs: uvod, jedro, zaključek), vedno jih je spremljala tudi notranja logika, ki se je kazala v prej omenjenem ritmu in aktivnosti glasu. Lahko bi rekli, da je publika »živela« njegove govore, brez da bi poslušala in poskušala razumeti vsebino govorov, prepustila se je toku. Pohlmann (1992, 314–317) predstavi temeljne retorične prvine, ki jih je uporabljal Hitler, to so: samo-predstave in predstave nasprotnika ter apel na poslušalca. Hitler se je v svojih govorih opredeljeval kot »tisti, ki bo premaknil smernice v zgodovini« in kot »večni zmagovalec«. Večnim sovražnikom Židom in

boljševikom je očital »željo po prevladi nad celim svetom« in jih istočasno zmerjal z »izmečki« in podobnimi krepkimi izrazi. Ostalim politikom liberalcem je kot vodilo njihovega delovanja očital egoizem in materializem, ti očitki so še posebej izstopali, ker so v nasprotju z nacistično doktrino. Pomemben retorični element je bila zahteva po »žrtvah«, žrtvah v obliki dodatnih naporov in odpovedjo nad potrošnimi dobrinami, najverjetneje so tudi tukaj mišljene žrtve na frontah. Zahteval je tudi, da se ljudje odpovedo nekaterim pomembnim vrednotam. Skorajda vse njegove izjave so podane v obliki polarizacije. Binarna nasprotja, ki se najpogosteje pojavljajo v govorih, so »razklanost« in »enotnost«. *V preteklosti je bil nemški narod razklan, sedaj pa je ponovno poenoten in za to stanje se ljudje lahko zahvalijo nacizmu.* Hitler se v svojih govorih predstavlja kot posredovalec želj množice, torej ne predstavlja svojih želja, ampak ga vodijo želje drugih. Značilne so tudi prerokbe o usodi sovražnika, katerim pripisuje uničevalne namene. Hitlerjevim govorom je enotno tudi to, da nikoli ne napove natančno, kdaj se bodo njegove prerokbe uresničile, znano je npr., da je za dokončno prevlado arijske rase predpostavljaj tisoče let.

Hitler je rad kopicil izraze, ki so čim bolj poudarjali izjavo: »...Ta Nemčija v času miru je poskusila, z neskončno marljivostjo, genialnostjo in z vztrajnostjo, da bi ustvarila življenje na znotraj in da bi se zaščitila navzven« (Hitler 1939). Vsak izraz mora stopnjevati efekt prejšnjega. »Ko je narod opustil svoja orožje, se je obdobje represije, izsiljevanja, plenjenja in suženjstva začelo« (Hitler 1939). S temi besedami je Hitler opisal dogajanje po podpisu premirja po prvi svetovni vojni. V ta sklop spada tudi prej omenjeno retorično vprašanje, ki vsebuje neko priročno trditev v obliki vprašanja, kjer oblika vprašanja nakazuje, da se posameznik lahko »svobodno« odloči. Vprašanje pa je oblikovano tako, da posameznik lahko odgovori samo z DA ali NE. Retorično vprašanje je najboljše oblikovano tako, da ponuja alternativo. Dobro in zlo, črno in belo mora postati nepremostljivo nasprotje. »Celotna narava sveta je zgrajena iz mogočnega boja med močnim in šibkim in večno zmago močnega nad šibkim« (Hitler 1923). V istem govoru je Žide predstavil kot glavne krivce za začetek prve svetovne vojne, ker so firme v lasti Židov financirale nabavo orožja v Ameriki in ker so si želeli vojne (preobrazi jih v »grešne kozle«).

Še ena značilnost njegovih govorov je sintaktična uporaba besed, uporablja besede, ki imajo lahko dvojni pomen, s tem zmede poslušalca in onemogoči takojšnjo kritično refleksijo

(Pohlmann 1992). Hitler v svojih govorih, v katerih je brez primere zmerjal vladajoče, zahteval vso oblast zase in za svojo stranko in ne meneč se za protislovja pihal na dušo nezadovoljnem vseh smeri, nikoli ni napravil konkretnega predloga, npr. o tem, kaj misli ukreniti zoper gospodarsko krizo in brezposelnost, ki je bila takrat glavna skrb ljudi (Haffner 2006, 35–6).

...prvi in odločilen korak je zato absolutni predpogoj: Premagati uničevalno grožnjo komunizma v Nemčiji. Mi člani te vlade se počutimo odgovorne za obnovo normalnega življenja v narodu in za dokončno eliminacijo razredne blaznosti in razrednega boja. Ne priznamo nobenih razredov, vidimo samo ljudi Nemčije, milijone kmetov, meščanov in delavcev, ki bodo ali skupaj z nami premagali težave teh časov ali pa bodo težave premagale njih. (Hitler 1933).

Odstavek iz Hitlerjevega govora je ena izmed njegovih »rešitev« iz gospodarske krize, razberemo lahko tudi ločevanje med »nami in njimi« in nagovarjanje ljudstva v dejanja. »Boljševizem je spremenil cvetoče pokrajine v grozne podobe razdejanja; nacionalsocializem pa je preobrazil Rajh iz uničenja in bede v zdravo državo z uspešno ekonomijo...« (Hitler 1936) (še en primer razlikovanja med »nami in njimi«, »med dobrim in slabim«).

Pri govoru nacistov je bil zelo pomemben zaključek, saj je bil njegov namen trkati na čustva poslušalca in ga pripraviti do tega, da bo reagiral. V sledečih citatih lahko to sporočilo jasno preberemo. »Zdaj nam, ljudje Nemčije, dajte štiri leta, in nato sodite o nas. V skladu z ukazom feldmaršala von Hindenburga bomo začeli. Vsemogočni Bog blagoslovlja naše delo in tako krepi naš namen in nas obdarja z modrostjo in zaupanjem naših ljudi, ne borimo se namreč zase, temveč za Nemčijo« (Hitler 1933). In »Ne pišite na prapor besedo »zmaga«: danes naj bo ta beseda danes zadnjič izrečena. Prečrtajte besedo »zmaga« in namesto nje še enkrat na njeno mesto vstavite besedo, ki nam boljše pristaja – »Borba« (Hitler 1930). Odkrito poziva množico k boju in dejanjih.

Brutalni masni pokoli nacionalno-socialističnih borcev, požiganje žen nacionalno-socialističnih oficirjev, potem ko so jih prelili z bencinom, masaker otrok in dojenčkov nacionalno-socialističnih staršev, npr. v Španiji, so namenjeni za opozorilo drugim silam v drugim državam, v katerih predstavljajo svoje poglede podobne nacionalnem-socializmu: takšne sile morejo biti zastrašene tako, da ne bo v podobni situaciji upora. Če bodo te metode uspešne: Če bodo moderni Girondini sledili Jakobincem, če bo Kerenskyeva popularna fronta dala mesto Bolševikom, potem se bo Evropa potopila v morje krvi in žalosti (Hitler 1936). V tem zaključnem stavku je očitno ustrahovanje, stopnjevanje izrazov in trkanje na čustva.

7 Zaključek

Ko se posamezniki zberejo in oblikujejo v množico, posameznikove individualne lastnosti izginejo, zato se množica instinktivno podredi tistemu, ki se predstavlja kot njen vodja. Vendar mora obstajati nek razlog, da se zberejo – v primeru Nemčije so to bili javni shodi in mitingi nacistov. Množice se identificira z voditeljem in mu je zato pripravljena slediti, brez vprašanj, podobno kot pri hipnozi. Prav to se je zgodilo v Nemčiji v času nacizma. V množici pride na plano človekovo nezavedno, ki je pri vseh ljudeh podobno, posamezniki v množici izginejo, ter dobijo množično dušo. Množica daje posamezniku moč, mu vliva samozavest in občutek odgovornosti izgine. Dejanja posameznikov postanejo nalezljiva in razvijejo se nove lastnosti, ki jih posamezniki kot individualne osebe prej niso imeli. To predstavlja podlago voditelju, ki želi priti na oblast in manipulirati z množico. Hitler je prišel na oblast ob pravem času, saj so bili ljudje ranljivi zaradi izkušnje vojne in ekonomske krize. Njegove obljube so bile obliž za rane Nemcev. Vendar Hitler ni samo pihal na dušo Nemcem, istočasno je javno očrnil Žide, komuniste, boljševike in intelektualce. Njegove govore lahko uvrstimo v kategorijo sovražnih govorov, saj je hujskal Nemce proti Židom in le-te krivil za vso zlo, ki se jim je pripetilo. Vendar menim, da je k Hitlerjevemu uspehu pripomogla propaganda, ki je prepojila celotno družbo. Hitler je bil v propagandnih sporočilih predstavljen kot »odličen človek, zvezda in Führer«, ki bo spremenil življenje vsakega posameznika na boljše. Nacistična propaganda je bila zelo trdovratna in je svoje »ideje« neprestano ponavljala na plakatih, v časopisih, na radiu itd. Del manipulacije se kaže v neprestanem »bombardiranju« propagandnih sporočil, ki se jim ni bilo moč izogniti. Instinktivna podreitev množice gospodarju in močna propaganda sta odprli vrata nadaljnji Hitlerjevi manipulaciji množice s pomočjo političnega govora, ki je bil pol agresije in je nosil »nasilno« sporočilo.

Pri svojih govorih je ciljalo na čustva množice. Manipuliral je s čustvi in legitimizacijo nasilja, množica je dobila dovoljenje, da je nasilna. Zdi se, da je instinktivno vedel, kaj, kako in kdaj mora povedati, da bo množica navdušena. Igral je avtoritarnega očeta, ki zahteva popolno podreitev, in zadovoljna množica se mu je podredila. Hitler si je podredil množico zato, ker je vedel, kako deluje in ker je iz nje izvlekel najbolj skrite predsodke in jih legitimiziral. Navsezadnje imajo Hitler in njegova množica skupen nacionalni karakter. Zato bi bilo zanimivo preučevati, ali bi imel Hitler enak vpliv tudi na Slovence in druge narode.

Obe hipotezi lahko torej potrdim. Hitler je bil spreten retorik, saj je poznal svojo množico in je močno trkal na njena čustva, bil pa je tudi krut, saj ni dopuščal nobenih ugovorov in nasprotovanja. V politični retoriki je našel svoj »poklic«, ki ga je tako dolgo neuspešno iskal, in le ugibamo lahko, kakšna bi bila zgodovina, če bi Hitler bil sprejet na akademijo. Navsezadnje se krutost kaže tudi v njegovem obnašanju do Židov in uvedbi koncentracijskih taborišč, ki so za milijone ljudi pomenila gotovo smrt. Propaganda je bila agresivna in dovršena, od vsega začetka so ji nacisti namenjali veliko pozornosti in menim, da brez tako močne propagande ne bi »uspeli«. Lahko zaključim, da je k Hitlerjevemu »uspehu« pripomoglo več dejavnikov, od podreditve množice do spretne uporabe propagande, vendar pa je pomembno tudi to, da se je znašel ob pravem času na pravem mestu.

8 Literatura

Adorno, Theodor W, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson in R. Nevitt Sanford. 1950. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers.

Adorno, Theodor W. 1981. Freudovska teorija in struktura fašistične propagande. V *Psihoanaliza in kultura*, ur. Rastko Močnik, 143–93. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Barthes, Roland. 1990. *Retorika starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Bullock, Alan. 1962. *Hitler - slika tiranstva*. London: Penguin books ltd.

Dolar, Mladen. 1982. *Struktura fašističnega gospostva*. Ljubljana: DDU Univerzum.

Edelman, Murray. 1967. *The symbolic uses of politics*. Illinois: University of Illinois press.

Freud, Sigmund. 2007. *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Geary, Dick. 1995. *Hitler in nacizem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Grabnar, Boris. 1991. *Retorika za vsakogar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Haffner, Sebastian. 2006. *Hitler*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.

Hitler, Adolf. 1923. *Govor v Münchnu*. Dostopno prek: <http://www.hitler.org/speeches/04-13-23.html> (8. September 2011).

--- 1930. *Govor v Münchnu*. Dostopno prek: <http://www.hitler.org/speeches/09-16-30.html> (8. september 2011).

--- 1933. *Govor v Reichstagu, Berlin*. Dostopno prek: <http://www.hitler.org/speeches/03-23-33.html> (8. september 2011).

--- 1936. *Govor v Nurembergu*. Dostopno prek: <http://www.hitler.org/speeches/09-14-36.html> (8. September 2011).

--- 1939. *Govor v Wilhelmshavenu*. Dostopno prek: <http://www.hitler.org/speeches/04-01-39.html> (8. september 2011).

Pečjak, Vid. 1994. *Psihologija množice*. Ljubljana: Samozaložba.

--- 1995. *Politična psihologija*. Ljubljana: Samozaložba.

Mosse, L. George. 1977. *The Nationalization of the Masses*. New York: New American Library.

Pohlmann, Friedrich. 1992. *Ideologie und Terror im Nationalsozialismus*. Pfaffenweiler: Centaurus Verlag.

Rauschning, Hermann. 1987. *Pogovori s Hitlerjem*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Scanlan, Ross. 2003. *The Nazi Rhetorician*. Dostopno prek: http://content.ebscohost.com.nukweb.nuk.unilj.si/pdf14_16/pdf/1951/QJS/01Dec51/9462675.pdf?T=P&P=AN&K=9462675&S=R&D=ufh&EbscoContent=dGJyMNLe80SeqLY4yOvqOLCmr0mep7BSr6%2B4S7SWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGssEuwrK5KuePfgex44Dt6fIA (8. september 2011).

Salecl, Renata. 1993. *Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Vatovec, Fran. 1984. *Javno govorništvo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Velikonja, Mitja. 2003. *Mitografije sedanjosti – Študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.

Welch, David. 1993. *The Third Reich: politics and propaganda*. New York: Routledge.